

Role topik a symbolů

Petr P o s l e d n í

Jiří Gruša se vrací do české literatury také jako esejista. Na prahu nového století přichází s knížkou *Česko - návod k použití*, komponovanou původně pro německé čtenáře v podobě vtipného „průvodce“ po památných místech Čech, Moravy a Slezska, ale i ve formě zábavného přehledu kulturních a politických dějin historických zemí Českého království, první republiky, okupace a posléze poválečného Československa, včetně husákovské „normalizace“, nebo nedávného rozpadu společného státu a přípravy rodáků na vstup do Evropské unie.¹ Autor zároveň nabízí galerii významných postav - od panovníků přes myslitele a umělce až po literární postavy, mezi nimiž nechybějí stejně tak český Honza, jako Švejk, Josef K. nebo Rumcajs -, všímá si zvláštností českého jazyka, neopomíjí ovšem ani místní zvyklosti nebo obyčeje, nezapomíná na rozdíly mezi mentalitou Čechů a Moravanů a laické projevy našeho „přežívání“ všemu navzdory. Ale nebyl by to Gruša, kdyby zdánlivě průhledný obraz země a jejích lidí na každém kroku okamžitě „nekomplikoval“, kdyby se nevydával na cestu zcela netradiční a poznamenanou zvláštní rozhlíživostí. Nejenže „vstupuje“ do země jakoby spolu s cizími turisty a srovnává jinak znějící jazyky, nýbrž hned se zastavuje, narušuje zvolené téma a nabízející se vedoucí myšlenku, odbočuje do volných asociací, mísí různé časy - historické i prožívané, ocitá se najednou v několika odlišných prostorech.

Jako záminku k takovému postupu si Gruša obvykle volí především samotný jazyk, nejčastěji jméno nebo název, vybízející k úvaze o našem pravopisu nebo o etymologii výrazu, jindy zase přímo „živel řeči“, projevující se jako hrabalovské „pábení“ nebo hospodské historky. Český slovník a domácí řečnění představují pro pisatele vzápětí příležitost k tomu, aby se vypravil do minulosti, třeba až ke keltským a germánským předkům, zastavil se namátkou u obrozeneckého „tvarosloví“ a jazykové podmíněnosti naší identity a nakonec dospěl k souvislostem zcela dnešním, například k tvoření slov typu „tunelování“. V každém případě Gruša využívá významovou potenci výrazů k historickým paralelám, které ústí jak do kontroverzního hodnocení naší národní mentality, tak do polemického charakterizování životních postojů Čechů vůbec. Z různých úhlů totiž autor nasvětluje náš sklon nahrazovat činy pouhým „povídáním“, relativizovat každou Pravdu, zejména pokud přichází odněkud „zvenčí“, uzavírat se do své ulity a sebestředně přeceňovat vlastní schopnosti jako ten, kdo si v každé situaci dovede poradit a nemusí vždycky používat „zlaté české ruce“. Na druhé straně se ale Gruša přes všechny kritické výpady nestaví do lepšího světla. S notnou dávkou

¹ Gruša, Jiří: *Česko - návod k použití*. Praha, Battister-Principal 2001; původně Gruša, Jiří: *Gebrauchsanweisung für Tschechien*. München, Piper 1999.

sebeironie „sám na sobě“ předvádí, co znamená existovat v řeči a díky jazykovým schopnostem. Ať už oslovuje německé turisty a vede s nimi fiktivní dialog, ať jim vypráví historky a zavádí je do dějin česko-německých literárních vztahů, vždy si rád hraje s homonymy a synonymy, libuje si v odvážných přirovnáních a s chutí vymýšlí bonmoty typu „Mluvím, tedy jsem“ nebo „Nevěříme v světadíly zákonitostí. Kontingence je náš kontinent“. Až takováto jazyková hra může odhalit, kdy naše řeč znamená „sílu“ a kdy „slabost“.

Grušova citlivost na jazykové deformace a posuny má několikeré odůvodnění - věcné, osobní i generační. Věcné příčiny spočívají mimo jiné v tom, že všechna loci communes, stejně jako jejich opak - odvážná srovnání nebo polemické interpretace „národních skvostů“, třeba Smetanovy *Prodané nevěsty* v protikladu k Janáčkově *Její pastorkyni*, pramení v kolektivní obraznosti. První typ obrazů zůstává v okruhu známého, aby potvrdil životní postoje, zatímco druhý naopak nabízí neobvyklou perspektivu, aby otevřel myšlenkové horizonty. Oba póly zmíněného označování a formulování ale neustále odkazují k referenci a k možnostem jejího výkladu, oba váží jakékoliv znaky s konkrétními uživateli a jejich smyslem pro konvence a inovace. Osobní příčiny se v Grušově případě zase pokrývají nejen s tím, že autor píše o vlastním národě pro cizince, ale že teprve díky tomu, jak se převtěluje do pohledu na všechno známé „z druhé strany“, uvědomuje si jasněji, kým jsme my Češi a kým je i sám pisatel. Vysmívá-li se Gruša našim slabostem, třeba „papírovým rekům“ nebo věčné váhavosti, směje se zároveň sám sobě, bere si na mušku i svou „relativizaci každé Pravdy“. Až v konfrontaci známého s cizím zjišťuje, do jaké míry lze podělit správné argumenty např. mezi Jana z Nepomuku a Jana Husa nebo adekvátně hodnotit roli Tomáše Masaryka ve srovnání s Edvardem Benešem. Nakonec generační důvody souvisejí s autorovou příslušností k „pokolení '68“, které od debutů v 60. letech až do dnešní doby zpochybňuje skupinové názory nebo mínění většiny a naproti nim klade lidskou individualitu. Míra spisovatelovy svobody není dána „látáním zeměkoule“, nýbrž tvůrčí imaginací, odvážným vstupováním do „možných světů“.

V knížce *Česko - návod k použití* se projevují autorovy dobře známé postoje, s nimiž se čtenáři mohli setkat v řadě předchozích rozhovorů, například v roce 1995 pro *Lidové noviny* s názvem *Nejsem kos, ale ví to kočka?*,² anebo - pokud půjdeme proti proudu času - v nejedné stati o domácích poměrech za „normalizace“, tak jako proslulá úvaha na téma *Cenzura a literární život mimo masmédiá*, otištěná nejprve v samizdatu.³ V nové esejistické publikaci najdeme pro Grušu ty-

² Gruša, Jiří: *Nejsem kos, ale ví to kočka?*. Připravila Libuše Koubská, s bibliografickou poznámkou. *Lidové noviny, příloha Nedělní LN - Národní* 9, 1995, č. 25.

³ Gruša, Jiří: *Cenzura a literární život mimo masmédiá*. Ústav pro soudobé dějiny ČSAV - Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury, Praha - Scheinfeld - Schwarzenberg 1992; původně 1983 pro projekt torontské univerzity v edici Petlice.

pické vyslovování nepříjemných pravd, o nichž sice někde stranou mluvíme, ale jen málokdo je ochoten s nimi vystoupit veřejně. Tím spíše pak tehdy, kdy by se měl přihlásit k jisté spoluodpovědnosti anebo chtěl by s rizikem omylu nastínit osobité řešení, jen zdánlivě ležící na dosah ruky. Nad *Návodem...* si připomínáme i Grušovy publicistické začátky a zejména stat' *Verš pro kočku* z roku 1964, v níž tehdy mladý spisovatel otevřeně upozornil na souvislost Nezvalovy poezie stalinistické doby s levicovou orientací celé předválečné avantgardy a vysloužil si odmítavou odezvu mezi dogmatickými lídry kulturní politiky.⁴ Souhrnně vzato - po celá léta se u Gruši opakuje v různých variacích jak problematizování převažujících názorů na českou kulturu, tak osobité přispívání k téměř nadčasovému „sporu o češství“ a o „smysl národních dějin“. Navíc autor opakovaně váže své názory s nutností jinak interpretovat kulturní funkce literatury a zvláště jinak chápat mimesi, diegesi a další principy literární fikce.

V souvislosti s *Návodem...*, podobně jako v předchozích případech *Dotazníku* a básnických sbírek, vyvstává ovšem otázka, jak na polemicky zahrocené eseje reagují literární kritici a literární historikové, nakolik jsou ochotni přistoupit na spisovatelovu hru s národními stereotypy a mýty, a dokonce jak dalece vidí i svůj podíl na kolektivní obraznosti a jejich významových schématech. Dovedou odborníci vždycky uvažovat sebekriticky a chtějí vůbec posuzovat vlastní interpretaci literatury a skutečnosti nejednoznačně, jako hledání smyslu plné nejistoty a pochybností? Nevyjadřují se v roli „znalců“ raději podle očekávání zájmové skupiny, k níž třeba zrovna patří, anebo neuplatňují spíše takové pojetí mimese a dalších principů literární fikce, které odpovídá právě převažující metodologii, než aby se vydávali na nevyzkoušenou cestu a riskovali, že se střetnou s pracovním okolím a s dobovými normami, od etických a ideologických až po filozofické a estetické? A opět - jako už několikrát - klademe si tuto otázku nejen teoreticky, ale především v kontextu běžné literární praxe. Povšimněme si například recenze *Česka - návodu k použití* napsané Markem Vajchrem a otištěné v rámci stati *Dva příspěvky k česko-německým vztahům v Kritické Příloze Revolver Revue*.⁵

Kritik začíná recenzi obligátním připomenutím, v jaké literární podobě bývají v Německu vydávány různé turisticky zaměřené „návody k použití“, poté - zřejmě kvůli větší objektivitě svého hodnocení - stručně konstatuje, že Gruša se „stylizuje jako kritický vzdělanec a důmyslně spekulující pozorovatel“,⁶ že vytváří žertovné anebo až mystifikační souvislosti a jejich prostřednictvím osvětluje hlavně českou národní mentalitu. Vzápětí ale Vajchr bez dlouhé přípravy přechá-

⁴ Gruša, Jiří: *Verš pro kočku. Literární noviny* 1964, č. 7.

⁵ Vajchr, Marek: *Dva příspěvky k česko-německým vztahům. Kritická Příloha, 23, Revolver Revue* 2002, s. 79-81.

⁶ Vajchr, Marek, c. d., s. 79.

zí přímo k jádru věci a charakterizuje spisovatelovy výrazové prostředky jako příznačné pro „šantánovou komiku“. Podle jeho názoru autor „pitvořivě adaptuje cizojazyčné morfémy, nastavuje věty šroubovanými perifrázemi s mechanickými kalambúry, a především rozšafně 'etymologizuje' (...)“.⁷ Na této tezi kritik stává celou interpretaci. Jestliže pisatel *Návodu...* předstírá vtípnost, pak i obdobně předstírá rozsáhlé znalosti z různých oborů. Ve skutečnosti je tomu ale tak, že se spokojuje s málem, a proto „nerozpakuje se rozvíjet své kabaretní eskamontáže z anekdotických drbů a fám (...)“.⁸ Když se Gruša zabývá historickými postavami, někdy si libuje v pikantériích (královna Žofie, Jan Hus), jindy zase určité osoby uměle zlidšťuje (ČČ - český člověk se jménem Patočka). Ovšem nejslaběji spisovatel vykládá literární díla - tvrdí Vajchr -, například o Holečkových *Našich* se vyjadřuje výhradně ideologicky, zatímco opomíjí Janáčkové a Blažíčkovy poznatky o „svrchované uměleckosti“ tohoto díla. Jeho úvahy nesnesou srovnání ani s Jedličkovými *Českými typy*. Exilový vykladač Němcové, Máchy, Jiráska anebo archetypálních hrdinů (hloupý Honza, Švejk aj.) totiž nevyvozuje jejich významy ze společenských traumat, ale ze zákonitostí syžetu, a dobové mýty vysvětluje jako sociálně-psychologický fenomén. Naproti tomu Gruša žádné řešení, s nímž by se dalo věcně polemizovat, nikde nenabízí. Jeho knize beze zbytku vládne „s topornou rozšafností nastavovaný škleb (...)“.⁹

Vajchrovi se jako čtenáři knížka *Česko - návod k použití* jistě nemusí líbit. Ale od literárního kritika právem očekáváme, že veškeré výhrady opře o přesvědčivé argumenty a že jakékoliv námitky vyvodí z autorské koncepce esejistiky nebo ze zákonitostí hodnoceného žánru, nemluvě o širším pohledu na spisovatelův umělecký vývoj. Vajchr se ovšem takovými „maličkostmi“ nijak nezatěžuje. Místo aby vysvětlil, v čem konkrétně spočívá „šroubovanost“, „mechaničnost“ nebo „rozšafnost“ Grušova groteskního srovnávání zdánlivě nesouměřitelných jevů, omezuje se jenom na citáty. Jenže žádný citát sám o sobě není důkazem, naopak může být interpretován několikerým způsobem. Podobně si recenzent usnadňuje práci, když místo vlastních vysvětlení přirovnává Grušův humor k šantánové komice Karla Valentina, a ani na okamžik mu nepřijde na mysl, že kabaretní texty bývají zpravidla jednoduché a posluchačsky snadno čitelné, takže ke kritizované „konstruovanosti“ mají hodně daleko. Ve své zahleděnosti do výchozí teze Vajchr dokonce bez sebemenších rozpaků klade spisovateli za vzor literární vědce (měl snad Gruša napsat literárněvědné pojednání?) anebo vyzdvihuje Jedličkovy přednosti do té míry, že nevědomky zaměňuje „zákonitosti syžetu“ se sociálně-psychologickým fenoménem národního povědomí. Zřejmě vůbec nepostřehl, že Gruša připomíná stereotypy a mýty ne proto, že jim věří, ale zcela obráceně pro-

⁷ Vajchr, Marek, c. d., s. 79.

⁸ Vajchr, Marek, c. d., s. 80.

⁹ Vajchr, Marek, c. d., s. 81.

to, aby prostřednictvím jazykové hry a početných kontextů ukázal jejich mnohoznačnost, pramenící ještě v jiných oblastech než „společenská traumata“. Kritikův postoj je ale pochopitelný. Kdyby místo silných slov pracoval s argumenty, musel by prokázat přinejmenším takové věcné znalosti a jazykové schopnosti, jaké v každém odstavci hodnoceného textu prokazuje odsuzovaný autor - třeba z latiny, českého a německého tvarosloví, středověké teologie, historie literatury, moderní a postmoderní filozofie. Takto se jenom tváří karatelsky a svou neochotou pochopit esejistovu nadsázku dokazuje mnohé z toho, čemu se Gruša vysmívá - zdůrazňování vlastní sebe prezentace s cílem sklidit potlesk publika a uznané pokyvování „pražských známých“.

Literárněkritické a literárněhistorické úvahy podobného typu upozorňují na problém vzájemného poměru osobního, čtenářsky subjektivního pohledu a více méně objektivního, odborně fundovaného názoru. Jde přitom o otázku, do jaké míry kritici a historikové, chtějí-li působit na širokou literární veřejnost (autory, nakladatele, čtenáře, média), mohou vyjadřovat pouze osobní zážitky a do jaké hlavně znalecké soudy. Kdy je v obou případech ještě únosné, aby se vyslovovali spontánně, a kdy je už nutné, aby dbali na myšlenkovou kázeň a věcnou opodstatněnost prezentovaných názorů? A stejně tak se musíme ptát - nakolik kritici a historikové, jestliže se chtějí dorozumět se svými čtenáři, zohledňují estetické cítění společnosti a berou v potaz stávající normy estetické, mravní, výchovné, ideologické a jiné, a nakolik takovéto kolektivní mínění narušují, vybízejí k překročení myšlenkového horizontu? Měli by zaujímat stanovisko zejména k literárním obsahům, podmíněným mimo jiné žánrovou povahou hodnoceného textu, anebo i k obsahům mimoliterárním, spojeným se současnými kulturními vzorci nebo s nadčasovými národními symboly?

Částečnou odpověď na tyto otázky v rámci metodologických východisek „metakritiky“ a „metahistorie“ poskytují už v 60. letech strukturalisté. Například Felix Vodička při zkoumání ohlasu literárních děl vychází z rozlišení kolektivně sdílených norem a kódů určité doby, dále individuální čtenářské konkretizace textu a posléze komunikace individuálních estetických zážitků prostřednictvím veřejného dialogu různých subjektů literárního povědomí.¹⁰ Klade přitom důraz na významnou roli literárních kritiků (pro náš účel dodali bychom i historiky), kteří vystupují jako zprostředkovatelé mezi individuálním a kolektivním estetickým zážitkem, mezi dílem a celkovým literárním systémem a nakonec mezi estetickou a společenskou funkcí umění. K takovému pojetí dospívá Vodička proto, že v literárním procesu vidí - řečeno slovy dnešního vykladače strukturalismu Květoslava Chvatíka - „dynamickou strukturu estetických a uměleckých norem, která existuje ve vědomí určitého historického společenství jako systém stylových a žánrových direktiv k výstavbě a interpretaci uměleckého díla. Specifický umělecký

¹⁰ Vodička, Felix: *Struktura vývoje*. Praha, Československý spisovatel 1969.

smysl díla nelze úspěšně interpretovat bez přiřazení díla k příslušnému stylovému a žánrovému kódu, relativně stabilizovanému ve vědomí určité společnosti (...).¹¹ Ovšem Vodičkova koncepce - podobně jako pojetí literárního procesu u jiných představitelů tohoto směru - ještě nepřekonává zásadní rozpor mezi „vnitřním kontextem“ literárního díla a „kontextem vnějším“, na jehož pozadí je dílo vnímáno a interpretováno.

Další aspekty literárního procesu a spolu s nimi i možné sblížení obou kontextů, přínosné pro naši „metakritiku“ a „metahistorii“, objasňují až později komunikačně zaměřeni badatelé - sémiotici. Z jejich hlediska vnímající subjekt se podílí na významovém dění tím, jak „vstupuje“ do díla a jak přitom spoluvytváří fiktivní svět. Neznamená to však, že by vnímající subjekt nemusel sjednocovat rozdílné stránky výpovědi a vyplývající z nich heterogenní obsahy. Podle Marie Kubínové právě odborně zaměřená interpretace literárního díla představuje neustálý „svár sémiotických systémů“ - střetání „umělecké komunikace“ s „komunikací mimo-uměleckou“. V prvním případě se interpret ponořuje do „zážitkového“ vnímání, k němuž vybízejí zjišťované významové interference díla a jeho konotativní synonymita vůbec, ve druhém případě zohledňuje nutnost pojmového uchopení zážitků a stavby výpovědi, k němuž vede zobecňování významů a denotativní synonymita recepce.¹² K obdobnému závěru dochází i Janusz Sławiński, když píše o „interpretačním trojúhelníku“. Jeden vrchol tohoto schematicky pojatého vnímání a hodnocení předmětu tvoří samo literární dílo, druhý vrchol naproti tomu interpret vystupující jako individuální čtenář, třetí zase soubor poznatků a metodologických nástrojů, odpovídající interpretově profesi (kritice, historiografii, poetologii aj.) a jeho postavení v literárním systému (centrálnímu, okrajovému, stálému, proměnlivému apod.). Poněvadž všechny strany „interpretačního trojúhelníku“ jsou vzájemně propojeny, výklad díla pak závisí na tom, zda interpret zdůrazňuje jen některý z uvedených aspektů, anebo zda usiluje o vyváženost všech tří hledisek.¹³

Mezi úvahami o literárním procesu ale nemůžeme pominout ani takové sémioticko-komunikační koncepty, které míří jiným směrem - ke společným komunikačním okruhům a prostředkům, působícím na celou semiózu literatury v rámci produkce a recepce uměleckých textů, a dokonce v rámci kulturního života vůbec. Už v 60. letech Stanley Fish upozorňuje na fenomén „interpretačního společenství“, rozhodujícího o pohledech každého účastníka literárního procesu jednak na literaturu, jednak na skutečnost nazíranou prostřednictvím literatury. Každé

¹¹ Chvatík, Květoslav: *Člověk a struktury. Kapitoly z neostrukturální poetiky a estetiky*. Praha, Československý spisovatel 1996, s. 61.

¹² Kubínová, Marie: Interpretace uměleckého literárního díla jako svár sémiotických systémů. *Česká literatura*, 40, 1992, č. 1.

¹³ Sławiński, Janusz: Trojitá hra interpretace. In: *Od poetiky k diskurzu. Výbor z polské literární teorie 70.-90. let XX. století*. Brno, Host 2002, s. 257-268.

chápaní smyslu díla - ať respektuje názory „společenství“, anebo ať s nimi polemizuje - vymezuje se vždy vůči gnozeologickému a axiologickému rámci daného komunikačního okruhu, k němuž vyjadřující se subjekt patří a jehož oblast si zvolil.¹⁴ Souběžně s Fischem a zároveň nezávisle na americké „interpretační“ teorii další badatel - Umberto Eco - posléze objasňuje mechanismy vzájemné podmíněnosti „vysoké“ (elitní) kultury a kultury „nízké“ (populární) a všímá si všech důsledků, jaké vyvolávají pohyby v dobovém „sémiotickém vesmíru“. Například o poměru „vysokého“ a „nízkého“ stylu v literatuře, projevujícího se ve společných stylematech (stylistických vzorcích psaní, čtení a šíření děl), mj. píše: „Osudové je to, že řada kulturně hodnotných produktů, šířených určitými komunikačními kanály, je nucena podrobit se banalizaci nevyplývající ze samotného produktu, ale z modalit jeho použití.“¹⁵ A na stejném místě dodává, že bychom měli zkoumat i opačnou tendenci a ptát se, „zdali produkty vyrobené pro pouhou zábavu právě konzumování v rafinovanější poloze neobdařuje svévolnými významy, nebo zdali v nich nenachází hodnoty složitější, než de facto uvádějí do pohybu (...)“.¹⁶

Vzájemnými vztahy literárního procesu, kulturních vzorců a komunikačních prostředků se ovšem zabývají sémioticky a komunikačně orientované koncepty i u nás. Např. Mojmir Otruba pracuje při výkladu kulturního pozadí české literatury 19. a 20. století s pojmem „čtenářský hodnotový plán“ a interpretuje jednotlivá díla v souvislosti s dobovou „hodnotovou normou“ nebo dobovým „vnímatelským rastrem“.¹⁷ Když se třeba nad Nerudovými povídkami zmiňuje o jejich podílu na oslabení staré axiologie, vychází přitom z faktu, že čtenář vždy nejdříve zaujímá postoj k existenci či neexistenci specifické „literárnosti“ čteného textu a řady současných děl, že teprve v závislosti na tom, zda rozpozná zvláštní uměleckost výpovědi mezi ostatními „formami styku se skutečností“, zařazuje literární dílo do oblasti „vytvořeného“, a tedy světa hodnot vůbec. Tím se v jeho vědomí vzápětí jednak navozuje vztah díla k předpokládaným mimoestetickým hodnotám, jednak vytváří prostor k působení hodnoty estetické, vystupující jako skrytá energie pořádání a osvětlování veškeré reality. Anebo brněnský teoretik Jiří Pavelka ve svých úvahách o „předpokladech literárního dorozumívání“ syntetizuje sémiotické a komunikační poznatky s nejnovějšími závěry fenomenologické hermeneutiky a v návaznosti na Paula Ricoeura začleňuje veškerou literární praxi (tvorbu, recepci, distribuci) do problematiky diskurzu, který vymezuje jako „sou-

¹⁴ Fish, Stanley: *Interpretacjã, retoryka, polityka*. Krakov, Universitas 2002.

¹⁵ Eco, Umberto: *Skeptikové a těšitelové*. Praha, Svoboda 1995, s. 72.

¹⁶ Eco, Umberto, tamtéž.

¹⁷ Otruba, Mojmir: Nerudova povídka U tří lilií (Diskurs o roli mimoestetických hodnot při recepci díla). *Česká literatura*, 39, 1991, č. 2; o dalších aspektech kulturního pozadí literárního procesu viz Otruba, Mojmir: *Znaky a hodnoty*. Praha, Český spisovatel 1994.

hrn a průnik rezultatů a kontextů konkrétních dorozumívacích a mentálních aktivit člověka“,¹⁸ jež se vyznačují „uzavřeností, podobnou strukturovaností a jednotnou gramatikou myšlení (...)“.¹⁹ Každý diskurz - podle badatelova mínění - vyjadřuje určitý koncept světa a činí tak tím, že realizuje vládnoucí paradigma anebo že situuje jistý subjekt dorozumívání do paradigmatického prostoru a nutí ho vyrovnat se s dobovými kulturními vzorci.

Koncepty orientované na vztahy literárního procesu, kulturních vzorců a komunikačních prostředků přivádějí nás k myšlence zkoumat literárněkritické a literárněhistorické interpretace Grušových děl v 90. letech v rámci literární kultury. Na rozdíl od Stefana Żółkiewského, jednoho z prvních badatelů, kteří se problematikou literární kultury začali zabývat už v 60. a 70. letech, nechápeme ale tuto oblast úzce deterministicky, ani v ní nespatřujeme jen „historicky vytvořený soubor podmínek literární komunikace, a tudíž i soubor jim odpovídajících typických, zákonitých činností těch subjektů, kteří se zúčastňují dané kultury (...)“.²⁰ Pokud bychom přijali takovýto úhel pohledu a ptali se spolu s polským teoretikem – „co dělají lidé s literaturou?“ -, pak bychom jednostranně přenášeli na konkrétní díla a jejich recepci nebo distribuci pouze „typické“, obecně platné modely komunikace vůbec a stalo by se nám - jak se to stává Żółkiewskému -, že sice vystihneme daný sémiotický systém, jeho vedoucí kódy a jim odpovídající modely světa, ovšem unikne nám zároveň mnohoznačné zapojení literárních děl a vnímatelských reakcí do několika různých systémů anebo nepostřehneme přitom veškeré významové napětí mezi dobovou normou a jejím porušováním. Ve skutečnosti se ale literární proces projevuje na kulturním pozadí i jako opačná tendence, vyvěrající z aktivity různých subjektů literárního povědomí, jako tendence teprve ustavující sémiotický systém anebo systém posouvající jiným směrem. Někdy se tak děje více v pragmatických souvislostech (komunikaci), jindy v souvislostech referenčních (sémantice) anebo syntaktických (žánrosloví).

V našem pojetí, které zdůrazňuje hermeneutická východiska a zaměřuje se na zvýznamňování literatury ze vztahového aspektu - jako průmětů dvojí, autorské i čtenářské obraznosti anebo jako dialogického rozprostírání se lidské subjektivity do několika „já“ -, rozumíme literární kulturou určitý typ vytváření, chápání a šíření umělecké literatury, jehož představiteli jsou v jistém časovém úseku literárních dějin různé subjekty literárního povědomí - autoři, nakladatelé, čtenáři, kritici, literární vědci, propagátoři a distributoři literatury.²¹ Díky tomuto rozpro-

¹⁸ Pavelka, Jiří: *Předpoklady literárního dorozumívání. Spisy Masarykovy univerzity 316*. Brno 1998, s. 101.

¹⁹ Pavelka, Jiří, c. d., s. 101.

²⁰ Żółkiewski, Stefan: *Kultura. Socjologia. Semyotyka literacka*. Varšava, PIW 1979, s. VI.

²¹ Takto zpřesňujeme a zároveň rozšiřujeme někdejší pracovní definici „literární kultury“ in Poslední, Petr: *Měřítka souvislostí. Česká a polská literární kultura po roce 1945*. Praha, Euroslavica 2000.

stírání se lidské subjektivity se může každý autor převtělovat do čtenáře a naopak a analogicky různé subjekty mohou zastávat několikeré role v literárním systému bez ohledu na to, zda je jim bližší pól produkce, nebo obráceně pól recepce. V každém případě literární kultura jako určitý typ vytváření, chápání a šíření literárních děl zakládá sociální mikrosvět, systém diferencovaných a zároveň provázaných pozic všech účastníků literárního života, kteří se dorozumívají jednak pomocí společných pojmů v rámci myšlení o literatuře nebo myšlení o skutečnosti prostřednictvím literárních děl, jednak pomocí podobných zážitků v rámci téže senzibility a představitosti. Díky společným pojmům a zážitkům si účastníci literárního života uvědomují, že ať vystupují jednotlivě, anebo ať jednají skupinově a institucionálně, pohybují se ve stejném poli možností - dodržování i porušování obsahů a forem, na jejichž základě se jako sociální mikrosvět identifikují. Výstižně o těchto vztazích píše Pierre Bourdieu: „Strategie aktérů a institucí (...) závisí na jejich postavení ve struktuře pole, neboli v rozdělení specifického symbolického kapitálu, ať už institucionalizovaného či ne (vnitřní uznání nebo vnější proslulost), postavení, které je prostřednictvím základních (a na postavení relativně nezávislých) dispozic jejich habitusu vede buď k uchování struktury onoho rozdělení, nebo ke snaze ji změnit, to znamená buď k pokračování v zavedených pravidlech hry, nebo k jejich zvrácení (...)“.²²

Literární kultura představuje přechodné pásmo mezi světem literární fikce a světem hodnotových vzorců kultury, mezi „vnitřními“ a „vnějšími“ kontexty literárního procesu. Působí jako lom dvojí aktivity z opačných směrů, jako jedinečné prizma nutné transformace „uměleckého“ a „životního“, odpovídající estetickému přehodnocování lidského bytí. Opírá se o „průchozí“ pojmovost a zážitkovost, o významově proměnlivé mezičlánky literárního a mimoliterárního. Ono „zprůchodnění“ je možné proto, že zvýznamňování každého díla spočívá ve třech prolínajících se procesech - zobecňování, diferencování a přenášení obrazů a posléze produkce, reprodukce a distribuce sjednocujícího smyslu. Všechny procesy úzce souvisejí s topizací představ, která vyúsťuje do vzniku nebo potvrzování topik - obrazných soudů, vyjádřených dobově příznačnými motivy, rétorickými figurami a syžetovými schématy, souvisejí ovšem i se symbolizací představ, jež vede ke vzniku a vývoji symbolů - mnohoznačných obrazů, vyjádřených mezitextovými signály, dominantními motivy či syžety reflektujícími stav samotné literatury, intenzivními výrazy problematizujícími referenční systém. Zatímco topizace představ přispívá ke stabilizaci literárního povědomí a upozorňuje na vedoucí paradigmatata literární kultury - významové rámce a okruhy -, naopak symbolizace představ napomáhá dynamizaci literárního povědomí a zpochybňuje všechna stávající paradigmatata literární kultury.

Čtenářova (kritikova, historikova) hra o smysl literárního díla s dalšími subjek-

²² Bourdieu, Pierre. *Teorie jednání*. Praha, Karolinum 1998, s. 49.

ty je o to složitější, že se vnímatel podílí na jednom z několika typů vytváření, chápání a šíření soudobé nebo minulé literatury a někdy kolísá mezi vícero typy, že vstupuje do prostoru „vlnící se“ a „proudící“ semiózy, graficky vyjádřitelné nanejvýše několika soustřednými kružnicemi. Postupujeme-li od nejmenší kružnice směrem ke kružnici největší, pohybujeme se od „tvrdého jádra“ pojetí díla k pojetí širším a „měkčím“ a nakonec se blížíme k jiné literární kultuře vůbec. Například od dogmatického chápání a prosazování „angažovanosti“ směřujeme přes „provokativní estetiku“ (undergroundovou, neoficiální, „okrajovou“ aj.) k pojetí existenciálnímu (spirituálnímu, transcendentnímu aj.), které výchozí paradigma „společensky působící literatury“ sbližuje s dalším paradigmatickým – „literaturou jako sebetvorbou“ -, popřípadě s postmoderním chápáním tvorby, recepce a distribuce jako „čtení textu světa“. Při takovém průběhu semiózy pak nepřekvapuje, že se pomyslné kružnice - různé literární kultury, včetně jejich vnitřních okruhů (škály postojů) - místy protínají a překrývají.

Do různých typů vytváření, chápání a šíření literárních děl, nahlížených synchronně, a to jak syntagmaticky - v plošně vztahových souvislostech, vyplývajících ze sousedství několika typů -, tak paradigmaticky - ve vertikální hierarchii obecně platného pole možností a následujících dílčích voleb -, zasahuje ovšem také diachronie literárních dějin a především vztah všech příslušníků sociálního mikrosvěta k literárním tradicím. Připomeňme jenom, že literární tradice bývají vnímány a přehodnocovány ve dvojí rovině, jednak jako opakování a potvrzování zobecněných významů minulých děl, směrů a tendencí, jednak jako prověřování a zpochybňování těchto zobecněných významů. Teprve vztah k literárním tradicím ve dvojí rovině vede k tomu, že se tradice mění z potenciálního činitele vývoje v činitele reálného a oživuje kontinuitu pojmového i zážitkového spojení přítomnosti s minulostí.

Chceme-li sledovat literárněkritické a literárněhistorické interpretace Grušových děl v rámci literární kultury, počítáme s tím, že díky tomuto rámci zjistíme nejen rozmanité typy dobových reakcí na spisovatelovy texty, ale také možné sebereflexní postoje vnímatelů, vyjadřující vědomí určitého postavení v sociálním mikrosvětě a relativní úspěšnosti nebo adekvátnosti zvolené metody nazírání na literární dílo. Až případné sebereflexe nás přivádějí k hlubšímu smyslu recepce Grušovy tvorby - tvorby vybízející k neustálému přehodnocování naší interpretační pozice.

Teta, kam jdete?

Milan Hrdlička (Praha)

Pokud jde o uplatnění vokativu, v odborné literatuře se vedle jeho obecně známých funkcí, a sice kontaktové (oslovení) **Petře, mami, pane řediteli** a hodnotí-

cí **uličníku, miláčku, nemehlo** rovněž poukazuje na jeho schopnost označovat adresáta projevu a také na jeho vlastnost obracet pozornost k mluvčímu nebo k sdělovanému obsahu. Jak upozorňují např. M. Grepl a P. Karlík ve *Skladbě spisovné češtiny* (1986, s. 193), významová stránka tohoto pádu je tedy spatřována ve dvou složkách, a to v pojmenovací a upozorňovací. Tato skutečnost může být pro uplatnění vokativu velmi významná, neboť v komunikaci může docházet k tomu, že je zmíněná pojmenovací složka potlačena a do popředí se dostává element upozorňovací, vokativy významově „poklesají” na citoslovce, srov. výrazy typu **(pane)bože, božínku, ježíšikriste, kristepane, panenkomarjá, člověče, pane(čku), vole** aj.

Tento výše naznačený citoslovečný prvek v určitých případech ovlivňuje i formální stránku vokativu, kdy se může projevovat jistý sklon k ustrnování tvarů, což je příznačný rys právě interjekcí. Uvedení autoři ilustrují situaci na původním u-kmenovém podstatném jménu **syn**, které přešlo ve všech pádech ke skloňování o-kmenovému s výjimkou pátého pádu, kde se zachoval původní tvar **synu** (nikoliv tedy analogicky **syne**). Podobně u mužských jmen zakončených na **-ec (otec, kupec...)** přetrvává původní „tvrdě” zakončený tvar vokativu **otče, kupče**, srov. dnešní „měkkou” koncovku **-i**: např. **Tomáš - Tomáši** na rozdíl od „tvrdého” **pán - pane**.

Chceme při této příležitosti poukázat na zajímavý jev. Jak známo, v obecné češtině docházelo a dochází k užívání tzv. „ustrnulých” tvarů nominativu ve funkci oslovení, srov. např. dřívější onkání a onikání (**Anka, jde/jdou sem a přinese/přinesou mi noviny.**) nebo užití některých křestních jmen (např. **Mařka, Božka**) a zejména pak široké uplatňování substituce vokativu nominativem v současnosti: **Vojín Novák, dostavte se k veliteli! Novák, na start! Pane Novák, máte na vrátnici návštěvu.** atd.

Některé výrazy se dokonce vyskytují v podstatě pouze v oné „ustrnulé” podobě, např. **holka** (srov. i známou píseň **Holka modrooká**) a jejich distribuce se může blížit již zmíněným vokativům „pokleslým” na citoslovce: **Holka, to ti byla krása!** (může jít o oslovení i starší/staré ženy), **Holka (zlatá), jak tě něco takového mohlo vůbec napadnout!?** apod.

V některých případech pak může užívání „ustrnulých” (nominativních) a „neustrnulých” (vokativních) tvarů sloužit k významovému odlišení adresáta. Máme tedy obecněčeské oslovení **pane mistr** (obracíme se např. na dělnického předáka) v protikladu ke spojení **pane mistře** (jde často o osobnost ze světa umění) a vedle vyjádření typu **Teto, kam jdeš?** (dotyčný hovoří se svou příbuznou) kontrastní oslovení **Teta, kam jdete?**, kdy se mluvčí obrací na jemu známou starší osobu ženského pohlaví (příznačné pro komunikaci ve venkovském prostředí).

K životnímu jubileu doc. PhDr. Jana Horáka

Učitelství je povolání, říká se ve vlastech českých. Náš jubilant patří k těm šťastným, které „kantořina“ zcela prostoupila. Učil na všech typech škol, a tak není divu, že mu nebyly cizí ani problémy výuky těch nejmenších školáků.

Jan Horák se narodil 10. května 1933 v Moravanech. Pochází z dělnické rodiny. Jeho původ ho výrazně ovlivnil, neboť musel spoléhat vždy sám na sebe, na vlastní síly, schopnosti a pracovitost. Po absolvování pedagogického gymnázia v Pardubicích (1951) dva roky učil na národní škole ve Chvaleticích; od roku 1953 působil na Osmileté střední škole v Hlavečnicku (v letech 1958-1961 zastával funkci ředitele). V 50. letech vystudoval při zaměstnání dvě vysoké školy: nejprve obor čeština-ruština na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (aprobace pro II. stupeň) a později jednooborovou češtinu na Vysoké škole pedagogické v Praze (aprobace pro III. stupeň). Svoje pedagogické působení před nástupem na vysokoškolské pracoviště zakončil Jan Horák na ZŠ v Rovni (1961-1962).

Od roku 1962 učil tři roky na tehdejší Pedagogickém institutu v Pardubicích, v roce 1965 přešel na katedru českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty v Hradci Králové. V roce 1966 zahájil vědeckou aspirantskou přípravu na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (obor teorie vyučování českému jazyku); jeho školitelem se stal prof. F. Cuřín. V období nastupující normalizace nemohl externí aspiranturu z politických důvodů dokončit, nebyla mu totiž povolena obhajoba kandidátské práce; 5. července 1972 dosáhl ve zkráceném rigorózním řízení alespoň doktorátu filozofie. Ve stejném roce musel z fakulty odejít. Pro J. Horáka však nebylo tehdy místo na žádné střední škole v tehdejší Východočeském kraji. Nastoupil proto na zvláštní školu v Jaroměři (1972-1978), roku 1978 přešel na Střední průmyslovou školu v Dobrušce.

V letech 1965-1971 publikoval J. Horák řadu statí a recenzí v časopisu Komenský. V normalizačním období však publikovat nesměl. Pokud se tak stalo (především díky přátelské pomoci někdejšího kolegy z fakulty prof. O. Uličného), jeho jméno nemohlo být uvedeno: to se týká podílu J. Horáka na šestisvazkovém slovníku pedagogické terminologie (Tezaurus „Výchova, vzdělávání, školství“. Praha, ÚŠI při MŠ ČSR 1980) i na práci O. Uličného *Prostor pro jazyk a styl* (Albatros, Praha 1987).

Teprve po listopadu 1989 se J. Horákovi dostalo zasloužené rehabilitace. V únoru 1990 začal - po téměř dvaceti letech - znovu působit na královéhradecké Pedagogické fakultě. Disciplínou, na kterou se v tomto období zaměřil, se stal současný český jazyk, především syntax. 19. května 1993, krátce po svých šedesátinách, se habilitoval na Vysoké škole pedagogické v Hradci Králové, a to obhajobou práce *Vybrané problémy české vnitřní interpunkce větné a souvětí*. V letech 1993-1996 působil jako proděkan pro humanitní obory.

Jeho zájem o problematiku výuky českého jazyka a literatury ho přivedl k teoretickému rozpracování osnov; stal se spoluautorem osnov *Obecná škola a Občanská škola*

pro předmět ČJL. Podílel se na řadě přednášek, které toto pojetí popularizovaly. Lektoroval i učebnice českého jazyka pro 6.-9. ročník občanské školy.

Už na konci 60. let minulého století spolupracoval při tvorbě jazykových koutků s rozhlasovým studiem v Hradci Králové. Od května 2002 mohou jeho zamyšlení nad naší mateřštinou slyšet posluchači Českého rozhlasu v Hradci Králové.

Význačnými jubilantovými vlastnostmi jsou poctivost, pracovitost a smysl pro humor. Dovede vždy v pravý čas potěšit dobrým slovem. Jeho úsměv je příslovečný, avšak dokázal se ozvat vždycky, když šlo o pravdu a spravedlnost.

Přejeme našemu oslavenci, aby ho i nadále provázelo pevné zdraví a aby mohl pokračovat v práci za vysokoškolskou katedrou.

Vladimír Koblížek

Soupis prací doc. PhDr. Jana Horáka za roky 1993-2003

Tato bibliografie prací navazuje na *Soupis prací PhDr. Jana Horáka za roky 1964-1992 (Češtinář, 3, 1992-93, č. 4, s. 93-95)*. Je uspořádána chronologicky a v rámci jednotlivých roků podle druhů příspěvků. Nejprve se v příslušném roce uvádějí články (**tučným písmem**) v sbornících, za nimi (*kurzívou*) recenze, drobné zprávy aj. Příspěvky v časopisech, které vycházejí během školního roku, se zařazují podle toho, na který kalendářní rok připadá příslušné číslo časopisu.

1993

Honzové byli, jsou a budou... In: Hloupí Honzové a jiní! Jičín - město pohádky 1992. Jičín 1993, s. 51.

Jičín - město pohádky 1992. Češtinář, 3, 1992-93, č. 3, s. 65-66.

Skriptum k didaktice slohové výchovy. Český jazyk a literatura, 44, 1993-94, č. 1-2, s. 48. (ref. Pastyřík, S.: *Materiály pro semináře z didaktiky slohové výchovy*. Hradec Králové 1993)

1994

Skripta z didaktiky slohové výchovy. Češtinář, 4, 1993-94, č. 4, s. 128. (ref. Pastyřík, S.: *Materiály pro semináře z didaktiky slohové výchovy*. Hradec Králové 1993)

1996

Šedesátník? Češtinář, 7, 1996-97, č. 1, s. 22-23.

1998

Vznik a koncepce tzv. Druhé možnosti v osnovách předmětu Český jazyk v obecné škole.
In: Didaktické problémy výchovy ke komunikaci. Gaudeamus, Hradec Králové 1998, s. 37-39.

2000

Didaktika netradičně. Češtinář, 10, 1999-2000, č. 5, s. 171-172. (ref. *Opera studiosorum Universitatis Reginaegradecensis 6*. Hradec Králové 1999)

2003

Krok ze stínu. Češtinář, 13, 2002-2003, č. 3, s. 84. (ref. Poslední, P.: *Krok ze stínu*. Hradec Králové 2002)

Život mezi knihami

Již od počátků své učitelské kariéry vynikal čerstvý šedesátník **PaedDr. Josef Hetych** (22. června 1943) jako zaujatý a zasvěcený vykladač české literatury. Jeho nárysy vývojových peripetií se vzdalovaly suché popisnosti a nebyly přesyceny výčtovou faktografií, směřovaly spíš k zachycování individuálních lidských osudů, k panoramatickému obzírání souvislostí, které zrod každého díla provázejí. Přes tematickou rozbíhavost Hetych usiloval vždy o sevřenost a přehlednost, která posluchači umožňuje spolehlivou orientaci v rozlehlé materii a zároveň ho nutí přemýšlet nad naznačenými problémy. V tomto směru se stal známým popularizátorem české literatury, jehož přednášky jsou oceňovány a vyhledávány i v mimoškolních oblastech.

Po téměř dvanáctiletém působení na středních školách přešel roku 1975 jako odborný asistent na katedru českého jazyka a literatury tehdejší samostatné Pedagogické fakulty v Hradci Králové, kde se jeho odborný profil počal vyhraňovat. Postupně se soustředil na zkoumání literárních procesů, odehrávajících se v druhé polovině 20. století. Literární vývoj tohoto údobí vidí jako nepřetržitý svár mezi společenským kontextem a uměleckými výboji, které provázejí všechny fáze zrodu a prezentace konkrétních děl. Proto ho zaujala tvorba konfliktních autorů, jejichž lidské osudy jsou plny vnitřního dramatismu a strhují neúprosným hledáním smyslu života i uměleckého tvoření. Této problematice věnoval trojdílné *Poznámky k české exilové a samizdatové literatuře*, které na počátku devadesátých let minulého století pomáhaly zaplnit mezery vzniklé v předchozím údobí a orientovat zájemce v nejednoduché situaci. Naznačené náměty pak dále specifikoval a rozváděl v několika dílčích studiích, z nichž za pozornost například stojí zamyšlení nad prózami Josefa Škvoreckého či srovnávací stati o motivu cest a putování. I když se Hetychův pohled soustřeďoval především na prózu, nemíjel ani další umělecké oblasti. Dlouhá léta se zabývá zejména divadelní tvorbou po stránce teoretické i praktické. Pozoruhodné jsou především jeho postřehy a úvahy na téma českého avantgardního a experimentálního divadla. Oceňuje vývojové přínosy scén, které pěstují takzvané malé formy, jejich činnost chápe v širších souvislostech společenských i estetických a vnímá ji jako kontinuální proces, vycházející z meziválečných tradic. Trvale spolupracuje s Východočeským divadlem v Pardubicích jako lektor i dramaturgický poradce, takže přenáší zkušenosti z živého divadelního provozu do výuky a vede posluchače k poznání všech fází zrodu konkrétních inscenací.

Důležité jsou rovněž Hetychovy sondy do problematiky české literatury pro děti a mládež. Její vývoj sice nechápe odděleně od trendů probíhajících v českém písemnictví obecně, nicméně vymezuje některé její specifické rysy a podmiňující faktory. V tomto směru zaujmou především úvahy o příběhové próze pro mládež (například srovnávací stať *Prózy Jaroslava Foglara ve světle poválečné kritiky*) či pokusy o geneologické analýzy žánru pohádky. Objevitelsky upozornil na přínos textů, jejichž význam nebyl plně doceněn (například na imaginativní pohádky malíře Jana Zrzavého). Snaha otevřít k řadě podobných problémů širší diskusi a prezentovat během ní výzkumné výsledky posléze vyvrcholila v Hetychově spolupráci na koncepčním směřování a organizačním průběhu známého festivalu *Jičín – město pohádky*. Tematicky vyhraněná sympózia přinesla podněty, které v mnoha směrech inspirovaly bádání o české literatuře pro děti a

mládež v devadesátých letech minulého století. O tom svědčí sborníky, shrnující pronešené příspěvky, které Hetych uspořádal a redigoval. Ve vlastních textech položil důraz na archetypy, provázející žánr pohádky, i na důležitost místního svérázu při inovaci fixovaných metodických základů.

Kromě své pedagogické a odborné činnosti Hetych přesvědčil jako zdatný organizační pracovník, který je vždy plně „v obraze“. Ve funkci tajemníka stávajícího Ústavu českého jazyka a literatury se od počátku spolupodílel na tvorbě jeho koncepční profilaci i na plynulém chodu a přípravě nových studijních oborů. Všechna důležitá rozhodnutí činí na základě svých letitých zkušeností s vysokoškolskou problematikou, kterou poznal v údobí zásadních vývojových proměn.

Josef Hetych patří k osobnostem, jejichž odborná erudice a zanícený zájem o skrytá zákoutí české literatury jsou neoddelitelně spjata s pevným charakterem, s lidskou vyrovnaností, se schopností naslouchat a porozumět jiným. Osobně vždy rád vzpomínám na vzájemně obohacující rozhovory, při nichž se projeví i jubilantovy vypravěčské schopnosti. Svě bohaté zážitky vždy sytil rovněž poznatky z četných zahraničních cest, které ho inspirují k srovnávání a vedou k patřičné míře nadhledu. Probrali jsme za ta léta mnohé – je za čím se ohlížet, na co vzpomínat. Chci věřit, že tok nových a nových jubilantových příběhů bude ještě dlouho pokračovat s neumdlévající energií. Rádi jim budeme naslouchat.

Jan Dvořák

Soupis prací PaedDr. Josefa Hetycha za roky 1993-2002

Tato bibliografie prací navazuje na *Soupis prací PaedDr. Josefa Hetycha za roky 1977-1992* (*Češtinář*, 3, 1992-93, č. 5, s. 117-119). Je uspořádána chronologicky a v rámci jednotlivých roků podle druhů příspěvků. Nejprve se v příslušném roce uvádějí knižní publikace (VELKÝM PÍSMEM), pak články (**tučným písmem**) v časopisech a sbornících, za nimi (*kurzívou*) recenze, drobné zprávy aj. Příspěvky v časopisech, které vycházejí během školního roku, se zařazují podle toho, na který kalendářní rok připadá příslušné číslo časopisu.

1993

POZNÁMKY K ČESKÉ EXILOVÉ A SAMIZDATOVÉ LITERATUŘE. 3. sešit. Chrudim 1993.

Od hloupého Honzy k chytrému Janovi. In: Hloupí Honzové a jiní! Jičín - město pohádky 1992. Jičín 1993, s. 17-21.

Šlápějemi minulých dob. *Češtinář*, 3, 1992-93, č. 4, s. 84-92. (Spoluautor Svatopluk Pastyřík)
Diplomová práce z Vídně. *Češtinář*, 3, 1992-93, č. 3, s. 72-74. (ref. Posset, J.: *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Vídeň 1992)

1994

Motivy cesty, domova a rodné země v umělecké reakci Egona Hostovského na realitu prvního exilu. In: Hlavní téma: psychologická próza. Hradec Králové 1994, s. 42-46.

Postava vodníka v české umělé pohádce. In: Oheň a voda. Jičín - město pohádky 1993. Jičín 1994, s. 16-18.

Český Parnas. *Češtinář*, 5, 1994-95, č. 2, s. 61-62. (ref. Holý, J. a kol.: *Český Parnas. Literatura 1970-1990*. Praha 1993)

- Ještě jednou Osvobozené divadlo.* Čestínář, 5, 1994-95, č. 1, s. 29-30. (ref. Inov, I.: *Jak to všechno bylo, pane Werichu?*. Praha 1992)
- Osvobozené divadlo v nové publikaci M. Schonberga.* Čestínář, 4, 1993-94, č. 4, s. 124-126. (ref. Schonberg, M.: *Osvobozené.* Praha 1992)
- Triáda pohádkového Jičina.* Čestínář, 4, 1993-94, č. 4, s. 113-114.

1995

- Motivy cest a cestování v české exilové a samizdatové literatuře (E. Hostovský, E. Bondy, J. Pelc).** In: *Cesty a cestování v jazyce a literatuře.* Ústí nad Labem 1995, s. 195-197.
- Postava hlavního hrdiny a proměna textové výstavby v prozaické tetralogii Josefa Škvoreckého.** Čestínář, 6, 1995-96, č. 2, s. 40-52.
- Prózy Jaroslava Foglara.** In: *Kritika literatury pro děti a mládež.* Brno 1995, s. 68-93.
- Religiózní motivy v pohádkách Boženy Němcové.** In: *Prameny díla, dílo pramenem.* Hradec Králové 1995, s. 83-88.
- Václav Čtvrtek, Ilja Hurník a jejich pohádky s hudební tematikou.** In: *Zvony a zvonky.* Jičín - město pohádky 1994. Jičín 1995, s. 32-37.
- Magda Vaculíková: Drahý pane Kolář... Arkýř a Mladá fronta, Praha 1994.* Čestínář, 6, 1995-96, č. 2, s. 63-64.
- Karel Pospíchal jubilující.* Čestínář, 5, 1994-95, č. 4, s. 103-104.

1996

- Literární příprava ve studiu učitelství pro 1. stupeň ZŠ na VŠP v Hradci Králové.** Ladění 1996, č. 2, s. 15-17.
- Postavy žen v Katapultu Vladimíra Párala.** In: *Žena - jazyk - literatura.* Ústí nad Labem 1996, s. 160-162.
- Balada o Klaunovi a Bosonohém.* Čestínář, 7, 1996-97, č. 1, s. 29-30. (ref. Hovorka, J.: *Balada z domu V+W.* Praha 1995)
- Miroslav Bastl sedmdesátiletý.* Čestínář, 6, 1995-96, č. 3, s. 74-75.
- Miroslav Bastl sedmdesátiletý.* Chrudimské vlastivědné listy, 5, 1996, č. 3, s. 8.
- Vladimír Körner: Oklamáný. Der Betrogene. Akropolis, Praha 1994.* Čestínář, 6, 1995-96, č. 4, s. 128.

1997

- Byl jednou jeden drak aneb Cesta od pohádkového textu k divadelní inscenaci.** In: *Před oponou za oponou.* Hradec Králové 1997, s. 16-18.
- Motivy komponované valdštejské krajiny v prózách Jaroslava Durycha.** In: *Valdštejská loggie a komponovaná barokní krajina okolí Jičina.* Jičín 1997, s. 162-165.
- Na okraj výstavby menší valdštejské trilogie.** In: *Bloudění časem a prostorem - Jaroslav Durych známý i neznámý.* Hradec Králové 1997, s. 109-118.
- Letos popáté.* In: *Před oponou za oponou.* Hradec Králové 1997, s. 26.
- Rozhovory s Jiřím Voskovcem.* Čestínář, 7, 1996-97, č. 3, s. 88-89. (ref. Schonberg, M.: *Rozhovory s Voskovcem.* Praha 1995).

1998

- Jan Skácel dětem.** In: *Sborník '98.* Liberec 1998, s. 163-172.

1999

- SPISOVATELÉ CHRUDIMSKA. 1. DÍL: A-CH.** Gaudeamus, Hradec Králové 1999. 144 s. (Spoluautoři Jiří Kučera, Jiří Zeman a kolektiv)

Cizí prózy Josefa Škvoreckého. In: Jinakost, cizost v jazyce a literatuře. Ústí nad Labem 1999, s. 305-308.

Pohádky malíře Zrzavého. In: Neznámí (autoři) - neznámé (texty). Hradec Králové 1999, s. 305-312.

2000

Páralův člověk na okraji. In: „Umělý člověk“ dvacátého století. Hradec Králové 2000, s. 157-160.

2001

SPISOVATELÉ CHRUDIMSKA. 2. DÍL: J-R. Gaudeamus, Hradec Králové 2001, 162 s. (Spoluautoři Jiří Kučera, Jiří Zeman a kolektiv)

Proměny Jáchyma Topola. In: Język i literatura czeska u schyłku XX wieku - Český jazyk a literatura na sklonku XX. století. Walbrzych - Ostrava 2001, s. 287-292.

Milan Jelínek osmdesátiletý

Na konci letošního školního roku se dožil osmdesáti let významný český lingvista **prof. Milan Jelínek**. Narodil se 22. června 1923 v Brně, zde maturoval roku 1942 na gymnáziu. V letech 1942-44 byl totálně nasazen a poté až do konce války vězněn. Po válce vystudovat češtinu, ruštinu a srbochorvatštinu na FF Masarykovy univerzity (1945-49). Krátce učil na reálném gymnáziu v Holešově (1948-49) a pracoval jako redaktor v nakladatelství Svoboda (1950-53). V letech 1953-58 byl vědeckým pracovníkem v tehdy vznikající brněnské pobočce Ústavu pro jazyk český (ÚJČ). Roku 1958 přešel na FF MU a soustředil se hlavně na výuku stylistiky a vývoje spisovného jazyka. Od poloviny 60. let zastával akademické funkce (byl proděkanem, děkanem a posléze prorektorem). Přednášel i na zahraničních univerzitách, např. v německém Greifswaldu (1961-62) či pařížské Sorboně (1965-66). Z politických důvodů musel vysokoškolské pracoviště opustit (1971) a poté až do penzionování (1983) pracoval opět v ÚJČ.

Vědecký zájem M. Jelínka se orientoval hlavně na stylistiku, zejména na vymezení funkčních stylů a rozbor stylu publicistického (monografie *O jazyku a stylu novin*, 1957) a odborného; další téma, jemuž se věnoval, byla jazyková kultura v synchronním i diachronním pohledu. Výsledky svého zkoumání publikoval hlavně časopisecky: řadu svých studií a článků kvůli zákazu publikační činnosti uveřejnil pod pseudonymem či pod jmény svých spolupracovníků, část jeho vědecké práce se anonymně skrývá pod kolektivní prací, např. podíl na publikaci *O češtině každodenní* (1984) či akademické *Mluvnici češtiny 2* (1986). Širší veřejnosti je pak prof. M. Jelínek znám jako autor jazykových koutků v novinách *Rovnost*, *Nová Svoboda* a od roku 1988 Jazykových zákampí v *Lidových novinách*.

Po roce 1989 se M. Jelínek opět zapojil do vysokoškolského i lingvistického života. Působil na FF MU (v letech 1990-92 byl jejím rektorem), externě učil na Slezské univerzitě v Opavě. Nadále působí vědecky (např. jeho rozsáhlá kapitola o stylistice v *Příruční mluvnici češtiny*, 1995, či kapitoly v publikaci *Argumentace a umění komunikovat*, 1999) i popularizačně - je častým hostem brněnského rozhlasového pořadu *Hezky česky*. Čas si našel i na přednášky v Jazykovědném sdružení: v královéhradecké pobočce vystoupil 11. listopadu 1998 (*Čeština na prahu dalšího tisíciletí*).

M. Jelínek je častým účastníkem zahraničních (Polsko, Slovensko) a tuzemských konferencí. Zde se prezentuje nejen jako odborník se širokým slavistickým rozhledem, ale i jako excelentní diskutér, který dovede pohotově reagovat na přednesené referáty i diskusní příspěvky; svým rozvážným vystupováním mnohdy zažehnal spory, v něž hrozila vypuknout vzájemná konfrontace diskutujících. V neoficiálních částech konferencí pak úzký okruh účastníků mohl poslouchat jeho vzpomínky - na válečná léta, na vědeckou přípravu u prof. F. Trávníčka, na plodné univerzitní působení v 60. letech i na vědecký život v ústraní v 70. letech, na organizování bytových seminářů a přípravu samizdatových knih a časopisů v 80. letech i na hektickou dobu přelomu 80. a 90. let na MU. Pro jeho vzpomínání byly vždy charakteristické nadhled a tolerance. Při těchto vyprávěních si posluchači mohli uvědomit to, co o M. Jelínkovi napsala roku 1998 M. Krčmová: „...holá fakta nemohou říci nic o životě člověka v proměnách času, o jeho aktivním působení na dobu, o vkladu do vývoje oboru a podílu na proměnách společnosti.“

Když žáci a spolupracovníci vydali k pětasedmdesátinám M. Jelínka sborník *Jazyk a kultura vyjadřování* (srov. *Češtinář*, 9, 1998-99, č. 3, s. 92-94), M. Krčmová v úvodním článku - vedle přání všeho dobrého - uložila jubilantovi dva úkoly: sepsání syntetické stylistiky a monografie o českém purizmu. Přejme si, aby trojlístek syntetizujících prací doplnila i kniha vzpomínek.

Jiří Z e m a n

Nové publikace

Několik komparativních úvah nad „Literárním bludištěm“ v české polistopadové próze

(L. Machala: *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy*. Brána, Praha 2001)

Olomoucký bohemista (a také slovakista) Lubomír Machala se dlouhodobě věnuje mapování polistopadové literární produkce. Připomeňme jeho *Průvodce po nových jménech české poezie a prózy 1990-1995* nebo skriptum *Česká próza 90. let* (CERM, 1999). Také ve své poslední knižní publikaci *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy* (Praha, Brána 2001) se věnuje především autorům debutujícím v 90. letech (popřípadě dříve, například v samizdatu). Tam, kde Machala usiluje odhalit vznik nějaké obecnější tendence ve vývoji české literatury konce 20. století, sahá po literárních dílech výrazně staršího data. To vyžadovala zvláště kapitola věnovaná knihám o ženách a o knižní produkci zaměřené především na ženskou část populace, kde jsou připomínány kritické soudy na dané téma z meziválečného období (např. F. X. Šaldy). Avšak nepředbíháme... Vždyť i Machalovým krédem je snaha o přehlednost výkladu, v čemž se projevuje autorův naturel vysokoškolského pedagoga.

V úvodní partii knihy se Machala zamýšlí nad metodologií práce literárního historika obecně. Klade si otázku, zda má či nemá v dnešní době smysl psát literární dějiny, když o tom pochybovali četní badatelé, jako H. G. Gadamer nebo R. Wellek. S těmito názory Machala nechce polemizovat (proč?), proto svou práci adresuje těm, kteří „jistou pomoc

při orientaci v takřka bezhraničním a málo přehledném světě současné literatury vyhledávají a vítají, jelikož ji potřebují“ (s. 9). Je zřejmé, že u pokusů o obsáhlejší pohledy na slovesnou tvorbu vzniká vždy jisté zjednodušení pohledu na historické procesy, ale literární dějiny nejsou nikdy pouhým produktem badatelova výkladu. Proto v úvodu Machalovy knihy postrádám jasnější vymezení metodologické koncepce, které se autor ve výzkumu polistopadové prózy chtěl přidržel. Jestliže je v Machalově práci periodizačním mezníkem rok 1990, pak se nám v souladu s názory polského badatele Edwarda Balcerzana (*Śmiech pokoleń, placz pokoleń*. Kraków 1997) nabízí k rozlišení tři roviny vnímání „přelomu“ – politickou, metodologickou a komunikační. Každá z nich v literárně historickém výzkumu nastavuje historikův pohled poněkud jinak. Sám Machala k metodice své práce říká, že v této práci preferuje „spíše věcný přístup k autorovi a textu“ (s. 11) a že je načase „pokusit se o vyjádření hodnotících názorů bez urážek“, popřípadě zdůrazňuje, že „následující text nebude mít ani výhradně literárněkritický, ani jednoznačně literárněhistorický ráz, což se může z jistého pohledu jevit jako diskvalifikující moment“ (s. 11). Machala je ovšem přesvědčen, že „napětí mezi objektivizujícím pohledem z jistého odstupu a reflexí dosud neusazených, nepetrifikovaných látek a procesů má také své výhody a produktivní možnosti“ (s. 11). Machala tedy v jednotlivých kapitolách stojí na pozici jakéhosi nezúčastněného pozorovatele literárního dění, zastávajícího hodnotové stanovisko demokratického pluralismu, a svým výkladem vytváří trsy či shluky množin literárněhistorických fakt, které vývoj ovlivňují a jež se pokouší interpretovat. Autor si zkoumanou látku nerozčleňuje podle chronologie, ani generačně, žánrově, tematicky či poetologicky. Každá z kapitol je založena na poněkud jiném principu a je odlišně strukturovaná. Právě v tom se projevuje nedostatek hodnotící hierarchie, i když za omluvu autorovi jistě slouží to, že jde o mapování současné literatury, a tudíž značně živého procesu.

Kapitoly v Machalově knize jsou pojaty jako samostatné celky, avšak autor je nechává (po způsobu labyrintu) vzájemně proplétat a překrývat. Kapitoly uzavírají soupisy literatury k dané problematice, v závěru práce jsou uvedeny obecné prameny, slovníkové příručky apod. Za výkladové kapitoly je přiřazena *Výběrová autorská bibliografie polistopadové prózy*, která obsahuje přehled prozaických knih vydaných od roku 1990 zmiňovaným autorům. Individuální publikační výčty jsou ještě doplněny soupisem recenzí a jiných odborných textů, z nichž bylo v předchozích výkladech citováno, popřípadě které byly reflektovány při vzniku této práce.

Machala svou knihu rozdělil do osmi kapitol, z nichž první má panoramatický charakter. Usiluje v ní o ucelený pohled na polistopadový literární vývoj, zaznamenává důležité kritické ohlasy, upozorňuje na dominující trendy vývoje a jejich specifika.

Následující kapitoly přinášejí podrobnější pohledy na Machalou odlišené trendy a vzájemně soupeřící tendence. Těmi jsou především autenticita a literární postmoderna. Dodejme, že s podobným odlišením polistopadové prózy se setkáváme u jiného českého badatele – Aleše Hamana. Dá se tedy říci, že použité rozlišení průkazně postihuje určité současné literární fenomény. Pro oblast autenticity je pak typická konjunktura deníkové a memoárové literatury. V tomto prostoru však Machala dlouho nesetrvává, neboť si je vědom problematičnosti hodnocení těchto subjektivních výpovědí. Z tohoto důvodu se uchyluje ke sledování běžnějších prozaických forem, které do sebe určitým způsobem

pojaly postupy a prostředky typické pro tuto oblast a zároveň s tím ji přesáhly. Zdá se, že Machalu jako interpreta lákají právě tyto hybridní prozaické útvary, žánry na pomezí. Machala také setrvává výhradně na poli české produkce, nevšímá si jinojazyčné překladové produkce, která může v jistém smyslu a v určitých momentech ovlivňovat národní literaturu, popřípadě vyvíjet tlak na frekvenci překládaných žánrů. I díky Machalově práci jsem si totiž uvědomil, že po letech lží a neautentičnosti spisovatelé střední Evropy hledají nenarušené formy národní a individuální identity ve formě autorské zповědi. Z žánrových forem nejčastěji proto volí žánr memoárů, deníků. Nepřekvapuje, že se českého překladu dočkaly právě takto orientované polské texty: Gombrowiczův *Deník*¹ a *Vzpomínky na Polsko*² (jeho *Kosmos* byl natočen v Českém rozhlasu³), Herling-Grudzińskiho *Deník psaný v noci*⁴, Stachurův deník *Smířit se se světem*⁵ a podobně laděný deník Rafala Wojaczka *Deník*⁶ zachycující jeho pobyt v psychiatrické léčebně.

V kapitole *Otazníky kolem postmoderny* Machala upozorňuje na absenci domácí ucelenější studie, která by se zabývala postmodernou. A tady si opět dovolím malé odbočení. Domnívám se, že v předstihu před námi jsou v tomto ohledu Poláci (mj. díky pracím Haliny Janaszek-Ivaničkové, Mieczysława Dąbrowského nebo Zygmunta Baumana) a Slováci (práce Tibora Žilky a badatelů Kabinetu literární komunikace VŠP v Nitře). Machala se tedy rozhodl nastínit v úvodní části kapitoly několik rysů postmoderní poetiky a estetiky a poté poukázal na jejich přítomnost v literárních dílech v poslední dekádě. Navíc raději volí v případě některých autorů termín fantaskní nebo imaginativní linie prózy, neboť „v autentických textech tedy jejich tvůrci prezentují především, jak **já** vnímá a prožívá svět, představitelé fantaskní a imaginativní prózy zase zprostředkovávají, jak svět **já** generuje“ (s. 27). A navíc nelze v mnoha případech jednoznačně rozhodnout, jestli přítomnost postmoderních prvků v dílech některých českých spisovatelů opravňuje k tomu, aby bylo dílo prohlášeno za postmoderní, když zde nalézáme místa, kde takový soud vyřknout nelze.

Čtvrtá kapitola je věnována výše zmíněné oblasti prózy o ženách a pro ženy. Prostor je zde věnován úvahám o feminismu, reflektována jsou díla několika českých spisovatelek, ovšem absentuje zmínka o předchůdkyni českého feminismu Mileně Jesenské (jinak známé publicistce a přítelkyni Franze Kafky) nebo o (německy píšící) nedávno zesnulé české emigrantce Libuši Moníkové.

V páté kapitole je věnována pozornost historické próze, přičemž jistým úskalím této kapitoly je její šíře. Machala zde usiluje o nástin dnešní historické prózy, ale zároveň referuje o dílech, která jsou v jakémkoliv kontaktu s minulostí. To je ovšem dáno badatelovou snahou o hledání nových podob a možností této vrstvy současné slovesnosti. To

¹ Gombrowicz, W.: *Deník I, II, III*. Přel. H. Stachová. Praha, Torst 1994.

² Gombrowicz, W.: *Vzpomínky na Polsko*. Přel. J. Mikešová. Olomouc, Periplum 2001.

³ Gombrowicz, W.: *Kosmos*. Přel. E. Sojka. Československý rozhlas, natočeno 1996-97 (knižní vydání plánováno v bratislavském vydavatelství Kalligram).

⁴ Herling-Grudziński, G.: *Deník psaný v noci 1989-1992*. Přel. H. Stachová. Praha, Torst 1995.

⁵ Stachura, E.: *Smířit se se světem*. Přel. H. Stachová. Praha, Torst 1992. (Svazek kromě stejnojmenného deníku obsahuje i další Stachovy prózy.)

⁶ Wojaczek, R.: *Deník*. *Revolver Revue* 1990, č. 4.

nakonec odpovídá i tezi vytčené v úvodu knihy, totiž že o uvedení nebo neuvedení díla v publikaci rozhodovala „především reprezentativnost textu z hlediska obecnějších procesů, jeho **typologická** hodnota“ (s. 10).

Další kapitola nás zavádí opět na pomezí. Tentokrát je to exkurz do prostoru vzájemného pronikání umělecky náročné a populární literatury. Jde nakonec o obecný jev, mající paralelu – řekl bych – i v širších středoevropských souvislostech (v Polsku například v románech Olgy Tokarczukové, Manuely Gretowské, Stefana Chwina aj.), kdy autoři vědomě inklinují k masovému čtenáři. Příkladem je Machalovi tvorba Michala Viewegha, Zdeňka Zapletala, Petra Šabacha, Hnáta Daňka, Petra Motýla, Jana Jandourka. K nim poněkud neorganicky připojuje tvorbu starší generace autorů Pavla Kohouta, Ivana Klímy, kteří se se svými prózami mimetického typu pohybují přece jenom jinde než autoři groteskních a parodických populárních žánrů. Machalův pohled na tento fenomén není nesmiřitelně kritický, což mu nakonec umožňuje shledávat i v této sféře hodnoty, které dobová literární kritika opomíjela (mnohdy *a priori*).

Sedmá kapitola, nazvaná *Ze zákoutí labyrintu*, nás vede do „doposud nenavštívených zákoutí“, popřípadě jde o návraty, v nichž nacházíme vedle próz s tématem smrti nebo cesty také společenské a jiné romány. Závěrečná kapitola nastiňuje možnosti dalšího vývoje české prózy, přičemž se zde vychází z děl Jiřího Kratochvíla, Jiřího Drašnara, Petra Ulrycha, Jana Vraka, Václava Kahudy a Miloše Urbana. Poměrně objevně se Machala zabývá experimenty v oblasti vyprávění, využitím populární literatury v epice a lyrizací. „Také současná situace dokládá, že bohatost tradic české literatury je příslibem bohatosti jejích perspektiv“, uzavírá autor tuto kapitolu. Nabízely by se jistě další úvahy o progresivních postupech současné prózy, ale to by vyžadovalo od autora samostatnou rozsáhlou studii. Nicméně i tady se díky Machalovým dílčím postřehům otevírá prostor ke komparativnímu pohledu na současné vývojové tendence literatur střední Evropy, zejména k srovnání s novými tendencemi ve slovenské, polské a maďarské literatuře.

Nepatřím k těm literárním kritikům, kteří by vytýkali v takto pojaté publikaci, že v ní chybí ten či onen autor, to či ono literární dílo. Ostatně z této povinnosti se autor v úvodu vyvázal. Výtku bychom mohli učinit jedině tam, kde by díla takových autorů mohla být nositeli dalších možností a perspektiv (to se týká například tvorby Emila Hakla, Petra Payna, Zdeňka Blažka, Věry Chase, Bohumila Nusky nebo Ivana Binara; do Machalova obzoru v době vydání knihy už nemohly vstoupit tři autorky, které nedávno znamenaly značný zájem odborné kritiky a médií – generačně starší Květa Legátová⁷, generačně mladší Petra Hůlová⁸ a Hana Androniková⁹). Machalova práce je místy spíše zahlcena přemírou informací, mnohdy velmi detailních, jindy se projevuje tendence zohlednit mimoliterární proslulost autorů (memoáry populárních herců, feministická literatura). V tom případě by měl Machala možná uvažovat o samostatné publikaci na téma populární literatury, případně iniciovat vznik badatelského týmu, který by zkoumal problematiku populární literatury *sensu stricto*, jako je tomu v poslední době u pražské-

⁷ Legátová, K.: *Želary*. Praha – Litomyšl, Paseka 2001; též: *Josova Hanule*. Praha – Litomyšl, Paseka 2002.

⁸ Hůlová, P.: *Paměti mojí babičce*. Praha, Torst 2002.

⁹ Androniková, H.: *Zvuk slunečních hodin*. Praha, Knižní klub 2001.

ho badatele Pavla Janáčka. Ostatně například v sousedním Polsku mají takto pojaté výzkumy svou tradici již od poloviny 70. let zvláště v oblasti genologických a literárně sociologických výzkumů.

Jinak velmi dobrý dojem z četby Machalova *Literárního bludiště* kazí nedostatečná redakce jmenného rejstříku a výběrové autorské bibliografie české prózy 90. let, za něž odpovídali Jaromír Slomek, Gabriela Rexová a DTP studio Prince International.

Machalovu procházku bludištěm polistopadové prózy vítám jako užitečnou informativní pomůcku pro studenty bohemistiky, pedagogy středních i vysokých škol a zároveň jako podnět k dalšímu plodnému uvažování o české literatuře doby zcela nedávné, o jejích výhledech a východiscích do budoucna. Další podobná bilance české prózy třeba za deset let by jistě nebyla ke škodě věci.

Libor M a r t i n e k

Sborník k 140. výročí úmrtí Boženy Němcové

Památník národního písemnictví v Praze vydal již 34. svazek v souboru sborníků jeho Literárního archivu (s vročením 2002). Pětisetstránkový svazek je věnován Boženě Němcové. Tvoří jej tři desítky studií vztahujících se k naší největší spisovatelce.

První čtveřice příspěvků je věnována nevelké próze *Čtyry doby* (J. Janáčková, J. Loužil, H. Šmahelová, O. Macura). Tento netypický text Němcové, tato čtyřvětá báseň v próze, původně neurčená širší veřejnosti, vzbuzuje zájem literární vědy již dlouhodobě. Ve sborníku je nahlížen z několika hledisek: sémantického, „filozofie lásky“ nebo v kontextu autorčina myšlenkového vývoje. Měli bychom tu připomenout i to, že se 16. listopadu 2001 konalo na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy jednodenní kolokvium s názvem *Čtyry doby Boženy Němcové osobní i veřejné*. První číslo časopisu *Česká literatura* (2003) přineslo vedle podrobné informace o kolokviu i čtveřici odborných příspěvků (I. Vaňková, V. Vaněk, Z. Kalnická, I. Štěpánová); jsou věnovány barvám a barevnosti v této próze, přírodě v ní, obrazu vody a „svatbě jako osudu, svatbě jako obřadu“.

Většina příspěvků ve sborníku má rozsah kolem deseti stránek, jejich tematická šíře je značná. Vedle vysloveně literárně historických studií jsou zde i mnohé další, citově je zaměřen příspěvek F. Pavlíčka *Moje Božena Němcová*, v závěru jsou např. stati o překladech *Babičky* do angličtiny a francouzštiny. Ke třem statím podstatně delším patří práce M. Jelínka podrobně dokumentující jazykové-„puristické“ úpravy textu *Babičky*, provedené F. Bartošem pro vydání v Bibliotéce české mládeže v roce 1887; autor konstatuje, že Bartošových zásahů bylo přes 1200, a detailně je rozebírá. L. Sršeň se podrobně zabývá Lhotovým značně idealizovaným portrétem B. Němcové jako sedmnáctileté dívky. H. Kokešová svůj zájem soustředila na syna Němcových Karla a podrobně sleduje zejména jeho „léta vandrovní“. V druhé části sborníku pak svůj text doplňuje výběrovou korespondencí mezi ním a otcem J. Němcem. V tomto oddílu je publikována ještě edice dopisů z doby práce na prvním vydání korespondence B. Němcové, již připravovala na počátku minulého století M. Gebauerová.

Slovenskou literární vědu zastupuje ve sborníku M. Tomčík svými reflexemi o výročí Němcové, v nichž připomíná i některé práce o ní, které v souvislosti s výročími

vznikly. Mezi ně patří např. i Halasova sbírka *Naše paní Božena Němcová* (1940). Připomíná i práce vzniklé na Slovensku, kde má Němcová své oprávněně významné místo.

Připomeňme, že první významný sborník statí o spisovatelčině životě a díle - *Božena Němcová 1820-1862* - vydala Učitel'ská jednota Komenský v Náchodě roku 1912, tedy k padesátému výročí autorčiny smrti. Na svou dobu to byl sborník vpravdě průkopnický. Redigoval jej tehdy řídící učitel **Václav Černý**, otec literárního historika a kritika prof. V. Černého, který se Němcovou zabývá ve své *Knížce o Babičce* (dvojí netotožné vydání). K 130. výročí autorčina úmrtí vznikl i další významný sborník *Prameny díla, dílo pramenem*, shrnující statí z konference o životě a díle B. Němcové, kterou zorganizovala v září 1992 královéhradecká Pedagogická fakulta.

Současný sborník přináší množství studijního materiálu do tak už téměř nepřeborného množství literatury o Němcové. Jeho předností je, že ponechává stranou různé diskuse a dohady o původu Němcové apod., že zůstává plně na odborné půdě. Pro literární historiky je tento nový sborník dalším významným pramenem poznání a inspirací k लेकरému „novému čtení“ děl B. Němcové. Jejich poznání zřejmě ještě není a hned tak nebude dokončeno.

Aleš Fetters

Autor recenze **Aleš Fetters** se 4. dubna 2003 dožil sedmdesáti let. Redakce *Češtináře* mu u příležitosti tohoto jubilea přeje do dalších let hodně zdraví a spokojenosti.

Asymetrické vztahy mezi slovanskými jazyky

(Inter-Slavica. Lětopis, 50, 2003, č. 1, s. 59-127)

Slovanská Evropa je politicky, nábožensky a kulturně heterogenní. Její vývoj je však doprovázen vzájemnými kontakty, které se v dílčích obdobích lišily svou intenzitou i charakterem. Jejich kvalitu zaznamenávají i četné slavistické práce. Vzpomeňme v této souvislosti např. myšlenku slovanské vzájemnosti J. Kollára, vyloženou ve spisu *Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation* (1837) a rozvedenou v dílech dalších slavistů.

Slavistika věnovala značnou pozornost také vzájemným kontaktům mezi slovanskými jazyky. Tradiční přístupy se však většinou omezovaly na jazykové kontakty mezi komunitami považovanými za uzavřené, sociálně homogenní celky. Nejnovější sociolingvistické výzkumy však přihlížejí i k těm kontaktům, které byly doprovázeny šířením politické moci; v intenzivním kontaktu dvou spisovných jazyků býval „slabší“ partner masivně ovlivňován „silnějším“, což v extrémních případech vedlo dokonce k jeho ohrožení a potenciální jazykové smrti.

Je přirozené, že na program XIII. mezinárodního slavistického kongresu v Lublani (15.-21. srpen 2003) byl zařazen tematický blok „Asymetrické vztahy mezi slovanskými jazyky“. Čtyři hlavní referáty připravené pro tuto sekci otiskl lužický časopis *Lětopis* ve svém čísle 1/2003 (k charakteristice časopisu viz *Češtinář*, 13, 2002-2003, s. 10-12).

Tři příspěvky jsou věnovány konkrétním analýzám asymetrických vztahů mezi dvěma slovanskými jazyky - silnějším a slabším - v jihoslovanské, východoslovanské a

západoslovanské jazykové oblasti. Příznačné pro články je to, že jsou psány jazykem „slabších partnerů“.

M. Stabej (*Slovenščina: kaj še ostane velikim?*) se zaměřuje na vztah slovinštiny a srbochorvatštiny. Autor v první části rozebírá kontakty slovinštiny s dalšími slovanskými jazyky od 19. století; tyto kontakty určovaly vývoj spisovné slovinštiny a byly protiváhou k silnému vlivu němčiny na území Slovinska. (Českého čtenáře zaujmou zejména pasáže o jazykových a kulturních kontaktech mezi slovinštinou a češtinou.) Jako integrační faktor Slovinců však slovinština fungovala jen částečně. Po vzniku Jugoslávie se zintenzivnily kontakty mezi slovinštinou a srbochorvatštinou. Ačkoliv oba jazyky měly formálně též status, jugoslávská jazyková politika zvyšovala prestiž srbochorvatštiny, jež byla dominantní v některých jazykových sférách slovinské komunity (např. armáda); část slovinského území byla obývána mluvčími srbochorvatštiny. Srbochorvatština se tak stala druhým komunikačním prostředkem v Slovinsku. Po vyhlášení slovinské nezávislosti (1991) se však jazyková situace pronikavě změnila.

S. Zaprudski (*Belaruskaja mova i jaje kontaktach z rasijskaj: u ciskach adnimalnaga bilingvizmu*) se věnuje historii i současnosti vztahu mezi běloruštinou a ruštinou v Bělorusku. Analyzuje jazykovou politiku aplikovanou od druhé poloviny 19. století (podporující běloruštinu, ale také zaměřenou proti ní) a vliv ruštiny na běloruštinu na různých jazykových rovinách; za klíčové období jsou považována 30. léta, kdy posílilo postavení ruštiny (stala se prakticky oficiálním jazykem) a začal se uplatňovat bělorusko-ruský bilingvizmus. Podle autorova názoru jazyková politika aplikovaná v Bělorusku tento subtraktivní bilingvizmus podporovala a podporuje. V druhé části příspěvek diskutuje o možném budoucím vývoji běloruštiny.

R. Marti (*Dolnoserbščina: dvojna mjeňšynowa rěc*) se zaměřuje na současné postavení dolnolužičtiny. Společně s hornolužičtinou byly vždy minoritními jazyky vzhledem k němčině. Lužičané čelili asimilaci kontakty s dalšími slovanskými národy (mj. s Čechy), čímž bojovali proti německému vlivu. Dolnolužičtina se postupně dostala do „druhého minoritního postavení“, a to vzhledem k hornolužičtině: zejména za existence Německé demokratické republiky byl patrný velký vliv hornolužičtiny na dolnolužičtinu na všech jazykových rovinách. Autochtonie dolnolužičtiny začala být prosazována teprve nedávno. Hornolužický vliv byl sice omezen, někdy však paradoxně ve prospěch dalšího dominantního jazyka - němčiny. Současné postavení dolnolužičtiny a její možná jazyková smrt jsou určovány dvojitým minoritním statutem. Autor konstatuje, že dnešní jazyková politika není schopná toto dvojí nebezpečí kompenzovat.

Tematický blok uzavírá příspěvek **J. Nekvapila** (*O vztahu malých a velkých slovanských jazyků*) sledující širší rámec problému. Vychází ze vztahů výše analyzovaných jazyků (k nim přidává vztah češtiny a slovenštiny) a postihuje některé jejich společné rysy: semikomunikaci (při vzájemné komunikaci mluvčí užívají svůj mateřský jazyk), pokrývání společných, resp. sousedních teritorií a jejich zařazení k malému/velkému jazyku (počet mluvčích, rozšíření jazyka, jeho ekonomická síla, prestiž, statut mluvčích aj.). Při vlastní analýze tématu autor využívá teorie jazykového managementu a problém zkoumá z hlediska managementu jednoduchého (v konkrétní komunikační situaci) i organizovaného (v rámci složité společenské činnosti). Znamená to, že bere v potaz nejen vliv makrosociálních faktorů (stát aj.), ale také faktory operující v každodenní komuni-

kaci (tj. perspektivu běžného mluvčího). Oba typy faktorů dává do vztahu k rozhodnutím, která o jazykové politice činí prestižní skupiny (hlavně elity) a další společenské instituce. Za pozornost stojí i to, že J. Nekvapil zasazuje problém do širších kontextů: nezůstává jen u slavistického hlediska, ale přihlédá k fungování všech (tedy i neslovan-ských) jazyků v daném teritoriu.

Příspěvky jsou doplněny obsáhlou bibliografií.

Jiří Z e m a n

Zajímavá publikace o hypokoristikách

(S. Pastyřík: Studie o současných hypokoristických podobách rodných jmen v češtině. Gaudeamus, Hradec Králové 2003)

Hypokoristické podoby rodných jmen tvoří podskupinu antroponym sice malou, zato však materiálově pestrou a bohatě rozvinutou. Přestože hypokoristika představují v každodenní komunikaci bázovou formu výskytu systému rodných jmen a jsou z jazykového hlediska (a ovšem i z aspektů dalších - sociolingvistického, psycholingvistického, kulturněhistorického aj.) bezesporu velmi zajímavá, nebyla v našem prostředí doposud systematicky prozkoumána. Z tohoto důvodu je tedy nutno odborně fundovanou synchronní sondu do této oblasti z pera Svatopluka Pastyříka přivítat.

Autor přistupuje k této dynamicky se rozvíjející expresivní složce nově, komplexním způsobem, tedy nejen z hlediska lingvistického, ale především onomastického. Nemá na mysli pouze domácké, hlavně deminutivní obměny jmen, vnímá je jako „nestandardizované propriální variety synonymické povahy, které v konkrétním jazyce rozhojňují kontaktní a pojmenovací možnosti“ (s. 10), vymezuje je jako obměny neutrálních (úředních) jmen v určitém - neoficiálním, nikoliv pouze domácím - prostředí a nalézá u nich řadu relevantních charakteristických rysů.

Pastyříkova monografie je rozdělena do deseti kapitol (nadto obsahuje ještě další části - schémata, přílohy apod.), v nichž se čtenáři přibližují hypokoristika z různých zorných úhlů (za všechny uvádíme kapitoly *Antroponyma a hypokoristika*, *Hypokoristika v současnosti*, *Hypokoristika z teleologického hlediska* atd.).

Autor, erudovaný odborník v této oblasti, se mimo jiné pokouší zodpovědět některé zásadní otázky (kupř.: Jaký je význam hypokoristik v komunikaci? Jakým způsobem vznikají a jak fungují ve společenském styku? Jaké mají postavení v rámci antroponymické soustavy?), prezentuje podnětnou hypokoristickou sondu sloužící jako podklad pro připravované slovníkové zpracování této množiny pojmenování, přináší ucelený pohled na danou problematiku, nastoluje však i otázky a problémy, které na své zpracování ještě čekají.

Recenzovaná práce představuje zdařilý pokus o hlubší zmapování hypokoristických podob rodných jmen. Jistě bude vítanou příručkou pro všechny, kteří se touto oblastí profesně i zájmově zabývají.

Milan H r d l i č k a

OBSAH 2002-2003

Milan Hrdlička: O přestávce	36
Milan Hrdlička: Teta, kam jdete?	122
Milan Hrdlička: To je (mi) fuk	67
Milan Hrdlička: To je to pravé	96
Svatopluk Pastryřík: K didaktické orientaci královéhradeckých onomastických seminářů	7
Svatopluk Pastryřík: K vztahu mezi frazeologií a školní jazykovou výchovou	93
Svatopluk Pastryřík: Některá středomoravská toponyma v současné komunikaci	29
Svatopluk Pastryřík: Vlastní jména v Jeníkových <i>Zbírkách</i>	64
Jana Pleskalová: Onomastika na Filozofické fakultě MU v Brně ...	3
Petr Poslední: Dynamické struktury	57
Petr Poslední: Fenomenologie četby	85
Petr Poslední: Role topik a symbolů	113

Rozhledy

Pavel Chrašina: Seznamme se, prosím: Jsem <i>Lětopis</i>	10
Jiří Zeman: Vítejte při studiu hornolužičtiny	12

Kronika

Činnost královéhradecké pobočky JS v roce 2002	45
Jan Dvořák: Život mezi knihami	126
Aleš Fetter: Dvě literární konference	74
Jana Hoffmannová: K narozeninám Jiřího Zemana	97
Vladimír Koblížek: K životnímu jubileu doc. PhDr. Jana Horáka	124
Vladimír Koblížek: Za prof. Alexandrem Stichem	70
Libor Martinek: Odešel český básník Ivan Slavík	72
Soupis prací PaedDr. Josefa Hetycha za roky 1993-2002	127
Soupis prací doc. PhDr. Jana Horáka za roky 1993-2003	125
Soupis prací doc. PhDr. Jany Bartůňkové, CSc., za roky 1992-2002	41
Soupis prací PhDr. Jiřího Zemana za roky 1997-2002	99
Jan Tydlitát: Alexandr Stich v Rychnově nad Kněžnou	71
Václav Víšek: Onomastica academica 2002	14
Alena Zachová: Cesty Boženy Plánské	68
Jiří Zeman: Janko Báčvarov šedesátiletý	44
Jiří Zeman: Milan Jelínek osmdesátiletý	129
Jiří Zeman: Text o životě s textem	38

Nové publikace

Jana Bartůňková: Texty „o Boženě Němcové“ nebo „texty Boženy Němcové“?	17
(<i>Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové</i> . Praha 2001)	
Aleš Feters: Sborník k 140. výročí úmrtí Boženy Němcové	134
Jan Horák: Krok ze stínu	84
(Poslední, P.: <i>Krok ze stínu</i> . Hradec Králové 2002)	
Milan Hrdlička: Zajímavá publikace o hypokoristikách	137
(Pastýřík, S.: <i>Studie o současných hypokoristických podobách rodných jmen v češtině</i> . Hradec Králové 2003)	
Leoš Křeček: Sociolingvistika aktuálně	45
(<i>Sociolingvistický časopis</i> , 38, 2002, č. 4)	
Libor Martinek: Několik komparativních úvah nad „Literárním bludištěm“ v české polistopadové próze	130
(Machala, L.: <i>Literární bludiště</i> . Praha 2001)	
Libor Martinek: Souvislosti v čase a prostoru	105
(Winzer, P.: <i>Súvislosti v čase a priestore</i> . Bratislava 2000)	
Svatopluk Paštýřík: Příspěvek k zamyšlení nad výukou českého jazyka	26
(Hrdlička, M.: <i>Cizí jazyk ČEŠTINA</i> . Praha 2002)	
Svatopluk Paštýřík: Záslužný čin	53
(Eichler, E.: <i>Selecta linguistica et onomastica</i> . Leipzig 2000)	
Martina Pešlová: Onomastica Slavogermanica XXII	54
(Eichler, E. - Rymut, K.: <i>Onomastica Slavogermanica XXII</i> . Krakov 2002)	
Božena Plánská: Literatura mezi mýtem a filozofií	81
(Zachová, A.: <i>Mýtus jako paměť prózy</i> . Hradec Králové 2002)	
Jiří Sadil – Václav Víšek: Mladí lingvisté v Jazykovědných aktualitách	112
(<i>Jazykovědné aktuality</i> , 38, 2001, č. 3-4)	
Martina Vondráčková: Osvěžení pro školní praxi	56
(<i>Čtenářský inspiromat</i> . Hradec Králové 2001)	
Jan Zálešák: Slovenská sociolingvistika k tématu „město a jeho jazyk“	24
(<i>Mesto a jeho jazyk. Sociolingvistica Slovaca 5</i> . Bratislava 2000)	
Jiří Zeman: Asymetrické vztahy mezi slovanskými jazyky	135
(<i>Inter-Slavica. Lětopis</i> , 50, 2003, č. 1)	
Jiří Zeman: Encyklopedie češtiny	15
(<i>Encyklopedický slovník češtiny</i> . Praha 2002)	
Jiří Zeman: Pět set osobností Chrudimska	112
(Kobetič, P.: <i>Osobnosti Chrudimska</i> . Chrudim 2002)	
Jiří Zeman: Polština a kašubština	76
(<i>Język polski</i> . Opole 2001; <i>Kaszubszczyzna. Kaszëbizna</i> . Opole 2001)	
Jiří Zeman: Publikace o pravopisu, výslovnosti a skloňování	
ČEŠTINÁŘ č. 5, 13/2002-2003	139

francouzských vlastních jmen v češtině	48
(Sekvent, K. - Šlosar, D.: <i>Jak užívat francouzská vlastní jména ve spisovné češtině</i> . Praha 2002)	
Jiří Z e m a n: Setkání s češtinou	21
(<i>Setkání s češtinou</i> . Praha 2002)	
Radoslav Ž e n a t a: Nová Stará čeština	82
(Pleskalová, J.: <i>Stará čeština pro nefilology</i> . Brno 2001)	